

Filozofia a scifi v dielach Egona Bondyho¹

Autor mapuje scifi s environmentálnym nádychom v dráme a románoch Egona Bondyho. Apokalyptický štýl v scifi Egona Bondyho dáva do kontrastu s aktuálnou ekologickou katastrofou. Upozorňuje na morálne problémy, ktoré v Bondyho prácach rezonujú: ekologický fašizmus, zneužívanie prírody, dobro ľudstva. Poukazuje na vyplývajúce morálne odpovede a porovnáva ich s výsledkami environmentálnych filozofov. Na záver uvažuje o vzťahu filozofie a žánru scifi a hľadá prínos scifi pre budúcnosť filozofie i pre samotné ľudstvo.

Egon Bondy, vlastným menom Zbyněk Fišer sa ako filozof odlišuje od akademických kolegov tým, že svoju filozofiu rozširuje o ďalší rozmer: o svoju prózu, drámu a poéziu. Platí to aj opačne, na rozdiel od svojich kolegov, spisovateľov, ponúka navyše i odborné filozofické texty, v ktorých životné javy a problémy jasne pomenúva. Ťažko povedať, či je viac filozofom a či básnikom (a prozaikom, dramatikom atď..) Isté však je, že kto je lenivý prečítať si jeho filozofické texty, nájde ich v ľahšej verzii v jeho románoch, poviedkach a dramatických hrách. Ako bonus pre gurmánov zanechal tieto (a ďalšie) myšlienky zase vo svojej poézii.²

Možno práve pre režim, v ktorom Egon Bondy žil, ušiel vo svojej tvorbe do žánrov krásnej literatúry, v ktorej sa mohol vyjadrovať voľnejšie (avšak i tak väčšina jeho diel vyšla v období komunistického režimu v samizdatoch).

Ak by sme chceli Bondyho tvorbu rozdeliť podľa filozofických oblastí, Bondy vo svojich dielach rieši hlavne problémy sociálnej (a politickej filozofie), problémy ontologické (otázky o bohu a o zmyselnosti sveta), morálne problémy (a špeciálne environmentálnej etiky) a ďalšie.

Autor využíva žáner scifi na poukázanie tých problémov, ktoré môžu nastať zo spoločenského poriadku, ktorý vládne.³ V dráme *Ministryně výživy* (napísané v roku 1970) Bondy poukazuje na nehumánnosť dokonalej technickej civilizácie, ktorá dospela do vytvorenia globálneho štátu s príkazovou (riadenou) ekonomikou. Ministerstvo výživy riadi plánovanie výroby potravín a následnú distribúciu pre celý svet. Autor nehodnotí adekvátnosť a opodstatnenosť týchto cieľov, skôr poukazuje na prostriedky, ktoré ministerstvo používa. V rámci českej a slovenskej literatúry sa v tejto hre stretávame s ojedinelou myšlienkou ekologického fašizmu, na ktorý autor poukazuje. Ministerstvo výživy pri hľadaní dostatočných potravinových zdrojov postupuje od masovému chovu zvierat k ich postupnému

---

1 Príspevok je vytvorený ako výstup grantu VEGA 1/0290/08 Environmentalismus a slovenská filozofia.

² Za štvrtý rozmer potešenia z Bondyho diela by sme mohli považovať jeho autobiografiu Prvních deset let, kde hodnotí mladšie roky svojho života.

³ ako fašizmus v bývalých socialistických štátoch, ale rovnako fašizmus západného sveta voči tretiemu svetu, ktorý prechádza až do priamej genocídy – hlavne v knihe Bratři Ramazovi, ktorú však za scifi nepovažujeme

kaličeniu za účelom šetrenia výdajov energie u chovných zvierat a uloženie tejto energie do ich rýchlejšieho rastu. Z chovaných zvierat sa v neskoršej dobe stávajú už len zmutované žijúce kúsky budúceho mäsa ktoré sú kŕmené prírodovou hadicou a podobnou hadicou z nich vychádza i odpad, sú akýmsi doplnkom stroja. Brutálne zásahy (neustále „vylepšováky“) do vývinu chovných zvierat sa dejú cestou mutácie pomocou chemických látok, ktoré majú vplyv i na zdravie ich konzumentov. Percentá postihnutých sú však pre ministerku „štatisticky v norme“. Napriek tomu, že počet týchto prípadov narastá, ministerstvo ju považuje len za drobnosť pri plnení veľkých cieľoch. Medzi postihnutých patrí nakoniec i vnučka ministerky (narodila sa bez rúk), k revízii „spôsobu tvorby výživy“ ľudstva však nepríde. Autor poukazuje na výrazné odcudzenie sa vedy a vedcov, ktorí radia ministerke, od citu k živým bytostiam.

Napriek tomu, že autor po celý čas ani slovom nenaznačuje na poukazovaný ekologický fašizmus, čiže nehodnotí rozhodnutia centrálného orgánu ľudstva (ministerstvo výživy) o absolútnom využití planéty pre svoju výživu jej absolútnym ničením a mučením (vypichovanie očí kuriatkam, aby toľko nesledovali okolie, lebo je to zbytočný výdaj energie, mutácia zvierat smerom k nehybným telám bez mozgov, zmyslov a končatín), nehodnotí morálne právo ľudstva (ktoré zastupuje ministerstvo) rozhodovať kto má a kto nemá právo žiť (a v akej forme), záver napriek tomu prichádza. Prebudenie diváka prichádza na konci ako blesk z jasného neba: Zem objavili mimozemšťania, ktorí sú oveľa vyspelejší ako ľudia a tak im v otázkach výživy veľkoryso sľubujú pomoc. Budú ľudom dodávať jedlo v potrebnom množstve s tým, že musia utlmať svoje aktivity. Používanie ľudí ako podradného zvierat'a, ktoré chovajú mimozemšťania ako potravu pre svojich psov je tým istým, čo robili ľudia predtým ostatným živočíchom na Zemi.

Morálne problémy, ktoré E. Bondy v diele Ministryne výživy nastolil, sú zásadné: Znamená prvé miesto v evolučnom rebríčku na planéte Zem automaticky i právo ostatné živočíšne druhy svojvoľne zabíjať, mučiť a či dokonca absolútne z planéty vymazať? Do akej miery môže človek, ktorý má moc, rozhodovať o obetách ostatných pre jeho ciele? Majú mať vedecké patenty a riešenia morálny rozmer alebo sú aplikovateľné za každú cenu?

Tieto otázky majú samozrejme v praktických dosahoch prirodzenú spätosť s otázkami politickými: napríklad do akej miery sú a majú byť politické ciele a prostriedky vládnucich kontrolované a obmedzované a pod.

Tieto a mnohé ďalšie nevyslovené otázky autor nastolil bez toho, aby na ne dal i priamu odpoveď, ktorú necháva na čitateľa. Rozmýšľanie nad odpoveďou Bondy posilňuje

provokáciou, že všetko, čo ľudstvo robí zvieratám, môžu silnejšie bytosti z vesmíru vykonať ľudstvu.

Súhlasíme s metaforickým záverom Egona Bondyho: nižší stupienok v evolúcii ešte nemusí znamenať legitímnosť pre jeho zotročenie, deformáciu a genocídu. Myšlienka ovládnutia a pretransformovania sveta do inej, človeku vyhovujúcej podoby so sebou nutne prináša i deformáciu a ničenie, čo je v protiklade so smerovaním univerza. Bezduché ovládnutie a deformácia priestoru pre život koniec koncov nemusí priniesť dobré výsledky ani pre samotného človeka.⁴ Je to samozrejme „len divadelná hra“, „scifi“, je to však jedna z alternatív budúcnosti, ktorá vyplýva zo smerovania, ktorým sa ľudstvo vybralo už v autorovej minulosti a pokračuje dodnes, i po autorovej smrti.⁵

Autorov scifi príbeh je tu teda aj na to, aby sme mohli vidieť možné dôsledky nášho konania už dnes. Rovnako už dnes môžeme vidieť, že etické princípy a princípy vyplývajúce zo smerovania univerza sú tie isté a mali by sme ich konečne rešpektovať. Rovnaké posolstvo vyplýva i z autorovho diela *Nepovídka* (z roku 1983, vydané až v roku 1994), kde autor píše:

„My chceme vyjádriť, že princípy universa nejsou a nemohu byť obráteny proti životu, jeho tvůrčímu úsilí a jeho tvůrčím hodnotám. Že medzi principmi universa a princípy tvůrčího života není kolize, nýbrž podstatná shodnost. Že naplňováním života úsilím a tvorbou sledujeme v podstatě nejpřímějším způsobem princip universa. A jelikož nejvyšší hodnoty životního usilování charakterizujeme jako hodnoty etické, pak musíme tušit, že je shodnost, ba i identita mezi princípy etickými a princípy bytí. Že princípy bytí jsou princípy etiky.“⁶ V tomto diele však paradoxne tieto vety nevychádzajú z úst človeka, ale z „úst“ uvedomelého stroja, ktorý týmto zhodnotil, že práve toto človek pred svojím pádom nepochopil (a ako zdegradovaná ľudská forma nechápe i naďalej). V *Nepovídke* ľudia atómovými vojnami zničili navzájom svoje vlastné civilizácie i takmer celú planétu s väčšinou biologického života. Svoje poznatky však ešte predtým vložili do počítačov a strojov, ktoré vytvorili, keď boli na technologickom vrchole. Stroje, ktoré mali všetky

---

⁴ Tak ako sa to ukazuje na príklade ekologickej krízy, ktorú spôsobil človek svojím nerozumným ničením planéty.

⁵ Tu by sme sa mohli zamyslieť, či sa jedná až o takú budúcnosť. Pohoršujúce životné podmienky hospodárskych zvierat (hlavne hovädzieho dobytku a hydiny) už niekoľko krát prenikli na verejnosť a nie sú žiadnym tajomstvom. Napriek odpornému kaličeniu zvierat v prospech ich hmotnosti a tiež napriek používaniu nielen pre zvieratá škodlivých chemických krmív, vyprodukované „mäso“ západná civilizácia naďalej veselo konzumuje. Rovnako čudným správaním je výroba a konzumácia ostatných potravín nasiaknutých škodlivinami, z používania ktorých ľudia majú tzv. civilizačné choroby. Bondyho „scifi“ otázka je teda žiaľ otázkou pre súčasnosť.

⁶ Bondy, E.: *Nepovídka*. „Zvláštní vydání...“ 1994 Brno; s. 66.

Ľudské poznatky, dospeli až do štádia vlastného uvedomenia a po vzájomnom zničení sa ľudských civilizácií (ľudstva) sa o ľudí starajú ako o živočíšny druh na pokraji vyhynutia. Vo svojom vzdelávaní sa v histórii učia práve na chybách ľudí. Stroje starajúce sa o rezerváciu ľudí s ľútosťou zhodnotia dôvody úpadku ľudstva ako preexponovaná sexualita a agresivita, smrteľná kombinácia spôsobujúca ich iracionalitu. V ľudskej podobe podľa strojov (autora) dospel v evolúcii bios k svojmu vrcholu, v ktorom začala jeho degradácia a zničenie samého seba (biosu). Ak by existoval boží plán, tak božia úloha ľudí bola splnená stvorením vyššej formy organizácie hmoty: elektronickej, ktorá je naopak racionálna. Životným zmyslom novej formy hmoty je poznávanie univerza, ktoré ľudia len začali, ale kvôli svojej zlej (biologickej a deformovanej) povahe v ňom nedokázali pokračovať, až na pár výnimiek v staroveku (Budha, Konfucius, La'o...).

V apokalyptickom duchu sa nesú i diela *Invalidní sourozenci* (1974), či *Afghánistán* (1980). V obidvoch sa ocitajú známi súrodenci A. a B. v prostredí zničeným vojnou, s podzemnými mestami a ďalšími vojnami a násilím. V slávnom románe *Invalidní sourozenci* sú intelektuáli považovaní za invalidných a preto sú i vylúčení zo spoločenského života ostatných ľudí. Intelektuálom to však nevadí, dokážu sa spoločne uživiť aj sami a sledujú ďalšiu skazu „ľudstva“. V diele *Afghanistan* je väčšina ľudstva zabitá vo vojne Západ – Východ. Pozostalí sa s tragédiou vyrovnávajú rôzne: jedni nadšene zakladajú novú civilizáciu, v ktorej sa chcú riadiť novou etikou a odlíšiť sa od režimov, ktoré tu boli pred nimi, iní (Bondyho hrdinovia) putujú po Zemi a objavujú staré končiny po veľkých zmenách, a zase iní míňajú zásoby a opíjajú sa, keďže nemajú žiaden zmysel života (tí ho nemali ani predtým). Avšak i obyvatelia novej civilizácie i zloduchí opilci končia v novom podzemnom meste, kde sa tiež tvorí nová civilizácia, ktorá je však tvorená tými najhoršími, ktorí prežili. Podzemný život musia žiť všetci, čo prežili, pretože ich sem nasilu vláčia vojaci, ktorí slúžia novým mocným. Je to otrocký špinavý život, ľudský život tu nič neznamena. Bondyho hrdinovia volia pred takýmto životom radšej smrť.

Egon Bondy tu opäť pripomína, kam môže dospieť svet vo svojom militantnom smerovaní, hlavne ak mu vládnu ľudia, ktorí nepoznajú a ani nehľadajú zmysel života. Zánik takýchto civilizácií bolo pre ľudstvo, ktoré prežilo vyslobodením, avšak už zanedlho upadlo do podobného bahna. Z tohto diela cítiť nevypovedanú otázku, či skutočne vždy budú tí, ktorí sa dostanú k vláde barbarskí a nekultúrni, či nie je každá snaha o nový život (napríklad s novou etikou) zbytočná.

Práve s touto myšlienkou sa autor zahráva i v hre *Návštěva expertů* (1968), v ktorej si vymieňajú skúsenosti vyšetrovatelia z demokratickej a nedemokratickej časti sveta (Európa

a Afrika). V knihe je zobrazené bizarné mučenie väzňov, ktorí sa vždy priznajú k všetkému. Z kontextu rozhovorov expertov vyplýva, že politický režim je treba chrániť hocijakým spôsobom, o ktorom sa nediskutuje. Na konci hry je šokujúce odhalenie expertov, že režim je v rukách vojakov a vyšetrovateľov, prezident je totiž tiež ich obeťou, preto ho už dávno nikto nevidel. Opäť to môžeme považovať za paralelu dokonca so súčasnosťou: kto rozhoduje o forme života spoločnosti? Akú cenu má pre štát jedinec, akú cenu majú vytvorené a nevytvorené hodnoty? Kto určuje čo ešte je a čo už nie je hodnotou? Štátny aparát so slabým vzdelaním alebo dokonca bez vzdelania? Zločinný aparát? Treba pripomenúť, že autor dal na tú istú úroveň demokratický i nedemokratický režim. V komunistickom Československu si teda Bondy nerobil o západných demokraciách ilúzie dokonca ani v roku 1968. Západná forma demokracie je len ilúziou jej občanov, podstata je rovnaká ako v nedemokratických režimoch. Alebo naozaj rozhodujú občania?⁷

V Bondyho sci-fi príbehoch (nespomínali sme však všetky) sa teda prelínajú otázky ontologické, sociálno - politické a environmentálne – etické. Spája zmysel života (a jeho poznanie) so spôsobom života (vzťah k prostrediu, vzťahy ľudí navzájom) a s jeho usporiadaním (spoločenské a politické otázky). Tieto oblasti sa automaticky spájajú: ak spoznáme univerzum, nájdeme i etické princípy, ak nájdeme princípy, môžeme usporiadať spoločnosť k všeobecnej spokojnosti. Preto zastávame názor, že filozofia bez uvádzania do praxe nemá zmysel a naopak: prax bez zmyslu je nezmysel (platí samozrejme pre ľudí).

Autor týmto spôsobom myslenia predčil i niektorých súčasných environmentálnych filozofov, ktorí nerozmýšľajú o ekologickej kríze komplexne: nehľadajú princípy vychodiacie z ontológie (A. Naess, A. Gore, J. Seen, E. Kohák, a.i.). Výnimkou v našom prostredí sú filozofi Josef Šmajš, Petr Jemelka, u nás Eva Smolková či Ján Urbánek a i.

V závere by sme sa mohli ešte na chvíľu zastaviť pri žánri sci-fi. Ako sme už vyššie spomenuli, tento žáner je dobrý pre upozornenie nad dôsledkami súčasného alebo plánovaného konania a tak i pre prehodnotenie tohto konania. Je to žáner, ktorý nám môže ukázať viaceré alternatívy budúcnosti, medzi ktorými si môžeme vybrať. Výber však vôbec nemusí byť jednoduchý ani jednoznačný, do popredia sa totiž dostávajú otázky: Na základe

---

⁷ Etickou dilemou Afganistánu a Invalidných sourozenců sú v tomto prípade otázky hľadania univerzálnych etických pravidiel a hodnôt ako zdôvodnenie pre vedomé odklonenie sa od nemorálnej spoločnosti. Táto dilema je žiaľ aktuálnou i dnes: väčšina ľudí nekoná v súlade so zachovaním ďalšieho života na Zemi, rovnako i legislatíva a ekonomika sú nastavené tým istým spôsobom, preto sa nastoľuje otázka, či sú zákony a spoločenské konvencie konzumnej civilizácie pre jednotlivca záväzné. Viac: Lesňák, S.: Ekologická kríza a násilie ako súčasť antropocentrickej i biocentrickej etiky In Filozofia, roč. 62, 2007, č. 4., s. 317 – 324.

akých kritérií sa rozhodnúť? Čo má akú hodnotu? Kto a ako má o tom, čo je hodnotou rozhodnúť? Ak vieme, čo je hodnotou, ako túto hodnotu chrániť? Jednoznačnými zákonmi alebo spoliehaním sa na autonómnu zodpovednosť? Aké usporiadanie teda má mať spoločnosť, a pod. Sú to filozofické otázky v žánri sci-fi. Práve v tom je význam žánru sci-fi – je to cesta k filozofovaniu i pre nefilozofov. Dôsledky môžu byť obrovské. Otázkou je už len, ako prinútiť ľudí čítať. Alebo je to opäť otázka pre sci-fi?

5-7.8.'09

Použitá literatúra:

Bondy, E.: Hry. Akropolis Praha, 2007.

Bondy, E., Kabakov, A.: Orwelliáda. Delta Praha, 1990.

Bondy, E.: Nepovídka. „Zvláštní vydání...“ Brno, 1994.

Bondy, E.: Invalidní sourozenci. „Zvláštní vydání...“ Brno, 2002.